

А.О. Синах
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії,
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна

Ю.В. Ганніч
студент факультету електроніки та інформаційних технологій,
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна

МЕДИТАЦІЇ ДЕКАРТА ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АРГУМЕНТ НА КОРИСТЬ БУТТЯ БОГА

Анотація. У статті аналізується епістемологічний аргумент на користь божественного існування, обґрунтовується його доцільність та місце серед інших аргументів декартівських «Медитацій». Робиться висновок, що Бог у Декарта постає гарантом об'єктивного знання людини, а сформульований епістемологічний аргумент є аподиктичним, а значить відправним для подальшої теїстичної аргументації.

Ключові слова: медитації, епістемологічний аргумент, Бог, досконалість, істинність, пізнання.

Ця стаття належить до розділу філософської теології. У ній розглянуто один зі шляхів аргументації на користь буття Бога, а саме такий, що зараз прийнято називати «епістемологічним», адже основна його тема стосується можливості пізнання людини.

Питання, розглянуте в роботі, є актуальним для сучасних дискусій стосовно існування Бога. Предметом дослідження є способи аргументації на користь існування Бога шляхом епістемології. Метою роботи є формулювання епістемологічного аргументу та визначення його доцільності.

Аргументів на користь буття Бога є досить багато. Не всі є однаковими по силі і в підходах. Можна виділити декілька груп цих аргументів, в кожній з яких використовуються різні початкові засновки, різна аксіоматика, різний підхід до аргументації.

Серед усіх аргументів на користь буття Бога можна виділити такі групи:

1. Космологічні аргументи. Це аргументи від причини походження всього суцього. Одним з таких є наприклад «другий шлях» Томи Аквінського.
2. Телеологічні аргументи. Це аргументи від порядку, задуму, розумності функціонування Всесвіту та людини. Окреме місце посідають більш витончені аргументи від можливості людини пізнавати світ, від існування математики та фізики.
3. Етичні аргументи. Аргументи від існування об'єктивної моралі та її джерела – Бога.
4. Екзистенціальні аргументи. Аргументи від потреби людини в Богові. Їх суть полягає у тому, що потреба вказує на те, що є об'єкт, що може її задовольнити, як наприклад спрага вказує на існування води.
5. Аргумент від існування істини. Є досить специфічним аргументом, що відштовхується від платонівського розуміння знання.
6. Апріорні та онтологічні аргументи. Аргументи від уявлення про Бога та від поняття Бога.
7. Епістемологічні аргументи. Про це трохи далі.
8. Евіденціальні аргументи. Аргументи від релігійного досвіду.
9. Прагматичні аргументи. Аргументи від переваг віри.
10. Текстуальні аргументи. Від виповнення пророцтв священних книг.

По-перше, слід зазначити, що майже всі з цих аргументів доводять існування якогось конкретного божества. Тому ставлення філософів до потрібності цих аргументів у філософсько-теологічних дискусіях є різним. Приміром, Блез Паскаль визнавав суто філософську апологетику (відстоювання основних засад певного вчення, від грецького *απολογία* – відповідь на суді, вибачення, виправдання) марною справою, тому що вона не може безпосередньо переконати в істинності саме християнської релігії [1, с. 351]. Тож аргументація самого Паскаля в “*Pensées sur la religion et sur quelques autres sujets*” є іншою і він використовує як головний

аргумент той, що в філософській та апологетичній літературі отримав назву «Парі Паскаля». Цей аргумент можна назвати *прагматичним аргументом*. І він якраз таки грає на користь існування Бога аврамічних релігій, хоча і не є аргументом у його звичному розумінні, скоріше є викликом і звертається до почуттів, а не до розуму. «Неможливо вірити в щось чи не вірити за вибором», – так стверджує один з найвідоміших атеїстів сучасності Річард Докінз, підкреслюючи нераціональність аргументу Паскаля [2, с. 109].

Проте є й інший підхід, що стверджує, що можливими і цілком виправданими є суто раціональні, філософські аргументи на користь існування Бога. Такого погляду дотримувалось багато вчених та філософів, що в такий спосіб пробували довести існування «Бога вчених та філософів» [3], починаючи від Аристотеля (неявно) та античних християнських авторів і закінчуючи сучасними аналітичними філософами на кшталт Річарда Свінберна чи Алвіна Плантаїни.

Головний наголос в епістемологічних аргументах робиться на тому, що переконаність в існуванні Бога є набагато надійнішим фундаментом для формування гармонійного та всебічного світогляду, аніж атеїзм [4, с. 87].

Ці аргументи також є різними. Можна говорити про цей аргумент як у широкому сенсі, так і у вузькому. У широкому сенсі – це, згідно з Річардом Свінберном, буде індуктивний доказ. Фактично нам слід розглянути безліч фактів й синтезувати їх у певний світогляд. Таких світоглядів буде декілька, і найбільш правильним з них буде той, що найбільш повно пояснює всі ці факти, найбільше позбавлений внутрішніх протиріч, та є таким, що працює на практиці, тобто його передбачення мають справджуватись більше ніж в інших світоглядах. Сам Річард зазначає, що такий висновок буде «лиш ймовірнісним, а не аподиктичним» [5, с. 25].

У вузькому сенсі цей аргумент полягатиме в тому, що лише теїстичний світогляд забезпечує можливість хоча б певною мірою достовірного пізнання. Цей аргумент дещо схожий на прагматичний, адже може бути так, що Бога немає і все наше знання може бути помилковим. Тож аргумент не доведе в такому разі існування Бога. Проте цей аргумент все ж не буде прагматичним, адже його структура буде вказувати не на корисність його істинності, а на саму його істинність.

Проблема цього аргументу в тому, що натепер він не є чітко сформульованим, хоча і ідеї, що приводять до нього, були сформульовані багатьма філософами протягом останньої тисячі років. Більш повний його розгляд та спробу структуризації можемо спостерігати в «Медитаціях» Декарта.

Слід зазначити, що сам Декарт використовує в своєму доведенні аргументи, що відповідно слід вважати апріорним (третя медитація) та онтологічним (п'ята медитація). Проте з його підходу неявно проглядається і епістемологічний аргумент, основні засновки якого містяться в першій медитації.

Коротко в тезах спробуємо передати лінію міркувань Декарта. У нереальності звичних речей (наприклад, свого тіла) сумніваються божевільні. Однак щодня ми спимо. А сон є ілюзією. Часто нам сниться те, що ми відчуваємо зараз. І, на жаль, немає чим відрізнити сон від реальності. (Ця ідея є дуже важливою в людській культурі. Інтерес до цього питання проявляється навіть у кінематографі, це демонструють такі кінострічки, як «Матриця» чи «Початок»). Тож припустимо, що все є ілюзією.

Далі Декарт приводить аналогію з художником, що дає змогу зрозуміти, що речі, з яких складаються ілюзії, мають відношення до реальності. Є матеріальні речі, що характеризуються «протяжністю», або величиною. Далі в гру вступає ідея Бога, згідно з якою існує Бог, що створив мене (ego) і може все. Але не може ошукувати, бо Він – благий. Таким чином, благість Бога (що фактично слідує з визначення) гарантує істинність найпростіших істин – математичних і ще простіших, якщо такі є. Тобто в цьому місці Декарт хоче сказати, що якщо існує Бог, то тоді є бодай якась можливість на істинне пізнання. Саме ідея Бога, що існує, виступає гарантом правильної епістемології людини.

Припустимо (думки Декарта), що така ідея Бога – хибна. Тоді, оскільки причини, що привели мене до всіх висновків менш досконалі, то менш досконалим є і ego, що ошукується. Цю думку слід передати словами Декарта: **«що менш могутнім буде творець, якому вони приписують моє виникнення, то ймовірнішим виявиться, що я недосконалий настільки, що завжди ошукуюся»** [6, с. 24]. Це судження є фактично головним для побудови епістемологічних аргументів. Не завжди його слід висловлювати в термінах досконалості творця, зараз, можливо, слід говорити про «причину і шлях походження» та те, наскільки він «гарантує досконалисть пізнання». Тож ця теза обов'язково стане нам у нагоді.

Продовжуючи хід думок Декарта, якщо та ідея благого Бога хибна, то тепер можна піддати сумніву все. У цьому разі не допоможе ніщо, ані віра, ані пам'ять, бо ці речі теж сумнівні, лише медитативне розмірковування та пізнання, бо це все, що ми маємо нині. Підсумовує першу медитацію Декарт припущенням, що все навколо – ілюзія злого Бога. Таким чином він вганяє себе в найгірші можливі і найскладніші

умови, коли не тільки не гарантоване істинне знання, але й коли все буде протидіяти істинному пізнанню і вводити в оману. І якщо жодна істина не буде доведена, то судження слід зупинити.

Елементи епістемологічного аргументу містяться і в п'ятій медитації: «...коли я розглядаю природу трикутника, я з очевидністю знаю (я, який трохи знайомий із геометрією), що три його кути дорівнюють двом прямим, і для мене неможливо так не вважати, поки докладаю свою думку до доведення цього; та щойно я від цього її відвертаю, то хоч би й згадував, що раніше ясно це осягнув, однак **легко може статися, що я сумніватимуся в його істинності, якщо не відатиму, що Бог є. Бо я можу переконати себе, що природа створила мене таким, що я легко міг би ошукуватися, навіть у речах, які вважаю осягнутими з найбільшою очевидністю й певністю**» [1, с. 247]. Далі Декарт підбиває підсумок медитації так: «І, таким чином, я визнав вельми ясно, що певність та істина всякого знання залежить від самого лише пізнання Бога: таким чином, доки я Його не пізнав, я не міг досконалим знати жодної речі» [1, с. 251]. Лише після цього він переходить до міркування про матеріальні речі, бо у нього **Бог постає як основа для об'єктивного пізнання.**

Кінцева словесна структура аргументу виглядає таким чином:

- (1) Визначення: Бог – максимально можливо мислима досконала сутність. (defG)
- (2) Максимально ми можемо помислити нескінченну досконалість.
(defG \rightarrow Dg = ∞)
- (3) Отже, досконалість Бога є нескінченною. (Dg = ∞)
- (4) *Припустимо*, що Бога немає. (\bar{G})
- (5) Якщо Бога немає, то судження людини «Бога немає» ($\bar{G}h$) – істинне.
($\bar{G} \rightarrow \bar{G}h$)
- (6) Отже, судження людини «Бога немає» – істинне. ($\bar{G}h$)
- (7) Людина походить або від Бога (Hg), або від причин менш досконалих за Бога (Hn). (Hg \vee Hn)
- (8) Якщо Бога немає, то людина не походить від Бога. ($\bar{G} \rightarrow \bar{H}g$)
- (9) Отже, людина не походить від Бога. ($\bar{H}g$)
- (10) Отже, людина походить від причин менш досконалих за Бога. (Hn)
- (11) Чим менш досконала причина походження людини, тим більш ймовірним буде, що будь-які судження, висловлені людиною, будуть хибними. Ймовірність помилковості будь-якого судження – $P = 0/D$. Тобто P дорівнюватиме 1, якщо досконалість причини – 0, та 0, якщо досконалість причини ∞ . ($P = 0/D$)
- (12) Якщо людина походить від причин менш досконалих від Бога (Hn), то ймовірність помилковості будь-якого судження людини буде визначатись через досконалість саме цих причин. (Hn $\rightarrow P = Pn$)
- (13) Отже, ймовірність помилковості будь-якого судження людини буде визначатись через досконалість причин менш досконалих від Бога. (Pn)
- (14) Досконалість причин менш досконалих за Бога є настільки малою порівняно з досконалістю Бога, що досконалість цих причин прямує до нуля. Тобто $Dn \rightarrow 0$. (Dg = $\infty \rightarrow Dn \approx 0$)
- (15) Отже, досконалість причин менш досконалих за Бога, прямує до нуля.
($Dn \approx 0$)
- (16) Ймовірність помилковості будь-якого судження людини дорівнює 1:
 $Pn = 0/Dn. \approx 0/0 \approx 1$
- (17) Що означає, що будь-яке судження людини, в тому числі і $\bar{G}h$, можна вважати помилковим.
($Pn \approx 1 \rightarrow Gh$)
- (18) Отже, судження людини «Бога немає» – хибне. (Gh)
- (19) Отже, засновок «Бога немає» – хибний. (G)
- (20) Отже, Бог існує – G.

Перше, що тут слід сказати, так це те, що аргумент є раціональним, хоча метод раціонального доведення є недоведеним і не може бути таким, тому цей аргумент заснований на вірі у раціональність. Чому саме в раціональність? Бо роздуми та логіка – це все, що людина має на озброєнні перед непізнаним світом. Тому логіка та раціональність є тут безумовною аксіомою.

Судження (1) є істинним, бо являє собою визначення. Воно не є надто широким, не є надто вузьким, воно включає в себе лише одну Сутність. Не можна сказати, що таке визначення позбавлене проблем, проте на це і слід було розраховувати, бо якщо ми досить чітко окреслимо поняття Бога, то це обмежить Його настільки, що буде порушувати досконалість, яка є основною у визначенні. Фактично, Бог аврамічних релігій не дає можливості себе визначити. У Торі Він названий «אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵי יְהוָה» – «Я є Той, хто

Я є» [7]. Тому визначення, що надане тут, є оптимальним. Сюди ж можна задіяти і визначення Декарта за необхідності, адже вони є взаємозамінними.

Судження (2) є істинним по факту. Фактично зараз я можу помислити таку досконалість. Це не означає, що я маю її уявити, але я можу її зрозуміти і досягнути.

Судження (3) логічно витікає з (1) та (2), а тому є істинним.

Судження (4) є істинним, адже це логічне допущення.

Судження (5) є істинним з уявлення про істинність. Судження людини є істинним, якщо його зміст відповідає реальності. У цьому разі ми припустили, що в реальності Бога немає, а це означає, що і судження про це буде з необхідністю істинним.

Судження (6) логічно витікає з (4) та (5).

Судження (7) істинне тому, що описує всі можливі альтернативи. В теорії ймовірностей воно описувало б повну групу подій. Слід сказати, що сучасний теїстичний погляд не стверджує, що людина була буквально створена Богом, та ще й таким чином, щоб ніяк не помилялись. Причина справжнього походження в світлі цього аргументу, де розглянуто просто атеїстичну позицію, яка є крайньою, є змішаною. Людина має головною причиною свого походження Бога, що творив її шляхом «недосконалих» природних еволюційних процесів, що зумовлює недосконалість та помилковість людини. Чому саме таким був шлях? На це є різні відповіді. Одна з таких: для того, щоб сформувались потрібні зв'язки між людиною та природою [8, с. 373]. Ця тема трохи ширша, тому навряд чи тут вдасться пояснити цю позицію. Лише позначимо її.

Судження (8) є очевидно істинним, адже показує те, що, виключивши причину, ми виключаємо наслідок.

Судження (9) логічно витікає з (4) та (8).

Судження (10) логічно витікає з (7), (9) та з логічного зв'язку між ними.

Судження (11) є істинним, бо виражає залежність між ймовірністю помиляться і досконалістю причини походження. Це була одна з головних тез Декарта, на якій стояв наголос у цій роботі. Вона здається очевидною. Що менш досконала причина, то менш досконалий наслідок, а отже, мислення, що є складнішим навіть за процеси, що були причиною походження цього мислення, буде все менш досконалим, а значить міститиме більшу ймовірність помилитися. Зв'язок з цих міркувань обрано обернено-пропорційний, хоча залежність матиме не таку пропорційність. Нам навіть слід очікувати, що ймовірність буде збільшуватись у більших порядках, ніж досконалість буде зменшуватись, тому це судження є цілком зумовленим, і навіть у чомусь поступається протилежному. Дуже добре це аргументовано (хоча і не математично) у книзі Клайва Льюїса «Диво» (позиція матеріалізму у ній виражається як «природовір'я»).

Судження (12) очевидне. Якщо ми заключили, що людина походить від причин менш досконалих за Бога, то слід розглядати і відповідну ймовірність помиляться.

Судження (13) логічно витікає з (10), (11) та (12).

Судження (14) потребує коментаря. Воно відповідає дійсності з математичної точки зору, адже ми порівнюємо тут нескінченність з деякою скінченною величиною, що відображає філософську точку зору, бо ми порівнюємо досконалість нескінченно доскодалої субстанції з причинами, що не мають ані мети, ані намірів, ані взагалі будь-якої вагової досконалості. І справді, не зовсім ясно взагалі, яким чином такі причини могли б привести до існування те, що ми звемо людською свідомістю.

Судження (15) логічно витікає з (3) та (14).

Судження (16) логічно витікає з (11), (13) та математичних міркувань.

Судження (17) витікає за великим рахунком з визначення ймовірності в (11).

Судження (18) та (19) витікають із законів логіки. А (20) є їх висновком.

Таким чином, декартівський аргумент використовує доказ *ad absurdum* і є аподиктичним, а не ймовірнісним. Він не є ідеальним, тому слід вказати і деякі критичні точки. Тут слід зауважити, що аргумент загалом може здатися софізмом. Не є очевидним, що об'єктивність знання людини може вплинути на об'єктивність існування Бога. Проте формально він доведений. Таких дивних доказів і слід очікувати, коли йдеться про граничні питання, що стосуються основ людського пізнання і Бога, і якщо доказ являє собою позитивну версію критики протиріч, що з'являються, якщо ідея Бога виключається з системи світогляду. Слід зазначити слабкі місця, що не є очевидними, і саме їх слід обговорювати, критикуючи таке формулювання епістемологічного аргументу. Це судження (5), в якому логічний зв'язок між причиною та наслідком можна спробувати піддати сумніву. Це питання логіки. Також це судження (14), яке не є надто очевидним, можливо, через проблему терміна «досконалість». Хоча, здається, тут більше питання біології, когнітивних наук та філософії свідомості, аніж термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун; пер. з фр. і лат. / укл. О.І. Хома. Київ : Дух і літера, 2014. 368 с.
2. Докинз Р. Бог как иллюзия. Москва : Издательство КоЛибри, 2008. 560 с.
3. «Второе обращение» Блеза Паскаля. «Мемориал» (1654). URL: <http://www.initech.ru/txt/mpaskal23.shtml>.
4. Головін С. Чи існує Бог? Київ : Книгоноша, 2018. 96 с.
5. Суинберн Р. Существование Бога / Пер. с англ. М.О. Кедровой; науч. ред. Р. Суинберн / Ин-т философии РАН. Москва : Языки славянской культуры, 2014. 464 с.
6. Фома Аквинский. Сумма Теологии / Пер. с лат. С. Еремеева и А. Юдина. Киев : Ника-Центр, Эльга; Москва : Элькор-МК, 2002. Т. I. 560 с.
7. Biblia Hebraica Stuttgartensia / Electronic version created by Biblia™ 2008. Вихід 3:14. С. 45. URL: <http://www.katapi.org.uk/BHS/BHS.pdf>.
8. Томас П. Флинт. Оксфордское руководство по философской теологии / Майкл К. Рей; ред. М.О. Кедрова / Ин-т философии РАН. Москва : Языки славянской культуры, 2013. 872 с.

А.А. Сынах, Ю.В. Ганнич. Медитации Декарта и эпистемологический аргумент в пользу бытия Бога. – Статья.

Аннотация. В статье анализируется эпистемологический аргумент в пользу божественного существования, обосновывается его целесообразность и место среди других аргументов декартовских «Медитаций». Делается вывод, что Бог у Декарта предстаёт гарантом объективного знания человека, а сформулированный эпистемологический аргумент является аподиктическим, а значит отправным для дальнейшей теистической аргументации.

Ключевые слова: медитации, эпистемологический аргумент, Бог, совершенство, истинность, познание.

A. Synakh, Yu. Gannich. Descartes' meditations and an epistemological argument in favor of God's existence. – Article.

Summary. The article analyzes the epistemological argument in favor of divine existence, justifies its expediency and place among other arguments of the Cartesian "Meditations". It is concluded that God in Descartes' understanding appears as the guarantor of objective knowledge of man, the formulated epistemological argument is apodictic and therefore the starting point for further theistic argumentation.

Key words: meditations, epistemological argument, God, perfection, truth, cognition.

УДК 17.023.36:101.102:378

Д.М. Скальська
професор кафедри суспільних наук
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
м. Івано-Франківськ, Україна

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. У статті уточнено поняття «інформатизація освіти», яке розуміється як процес упровадження інформаційних систем і технологій у сфері освіти з урахуванням її розвитку та з метою підвищення рівня інформаційної культури.

Ключові слова: інформаційна культура, інформатизація освіти, інтерактивна комунікація, інтернет-технології, програмне забезпечення.

Інформаційна культура є найважливішим чинником успішної професійної й непрофесійної діяльності, а також соціальної захищеності особистості в інформаційному просторі. Трансформації сучасної вищої освіти – актуальна наукова і практична проблема, вирішення якої є нагальним з огляду на Закони України «Про інформацію», «Про Національну програму інформації», «Про вищу освіту».

Інформаційно-освітнє середовище – це сукупність умов, націлених на сприяння виникненню та розвитку процесів інформаційно-навчальної взаємодії між тими, хто навчається (студентами, слухачами,